

Det förflutnas framtid

av Christer Lindberg

”I 75 år har Göteborg stoltserat med ett världsberömt plundrat gravgods. Det är historien om hur hänsynslös politik, illegal handel och jakten på antikviteter skövlar världens kulturer på sin identitet. Den jakt på föremål som en gång var ett ärofyllt äventyr är idag en problematisk och obekväm verklighet.”
(*En stulen värld*)

Tidsresans inledning

Den här artikeln baseras delvis på en samlingshistorisk utredning som jag gjort för myndigheten Statens Museer för Världskultur. Uppdraget var att sammanställa ett underlag för ett internationellt forskningssamarbete kring de samlingar av Paracastextilier som staden Göteborg äger (och som myndigheten förvaltar) samt svenska statens egna samlingar. Uppgiften var främst att ge myndigheten fördjupad kunskap om hur textilierna förvärvats men även att göra en inventering av motsvarande samlingsbestånd i Europa, USA och Canada. Frågan hade aktualiserats efter att utställningen *En stulen värld* som öppnades på Världskulturmuseet i Göteborg den 18 september 2008 orsakat formella protester från Perus regering och krav på återförande av textilierna.

I den torra ökensanden på nästet till halvön Paracas gjorde arkeologer på 1920-talet rika gravfynd där de döda lindats in i hundratals färgsprakande textilier till stora ”mumiebylten”, som sedan placerats i schaktgravar eller husgrunder. De döda var begravda tillsammans med symboliska föremål invirade i lager på lager av filter, mantlar och ponchor som var färgade och skickligt vävda med utsmyckningar av djur- och människogestalter. Paracassamlingen i Göteborg innehåller 100 textilier. Av dessa ägs 89 stycken av Göteborgs stad och de övriga ingår i det statliga Världskulturmuseets samling. Förutom textilierna har museet även ett antal andra föremål kopplade till paracaskulturen.

I mitt betänkande kom jag fram till att Världskulturmuseet i Göteborg med utställningen ”Det stulna kulturarvet” hade försatt sig i en synnerligen komplicerad situation där man befläckt inte bara museets utan även staden Göteborgs och Sveriges internationella rykte. Den provocerande rubriceringen som framgår av citatet ovan vållade givetvis upprörda reaktioner och en omedelbar begäran om repatriering – texten var som en inbjudan att kräva materialet tillbaka, konstaterade en av de amerikanska intendenterna som jag hade kontakt med. Textilierna hade kommit till det dåvarande etnografiska museet i Göteborg som privata donationer vid ett par tillfällen under 1930-talet. Givaren hade begärt att få vara anonym och hade använt sig av diplomatiska kanaler för att föra föremålen till Sverige. Trots det juridiskt komplicerade och oklara läget valde Världskulturmuseet med utställningen *En stulen värld*

att beskriva utförelsen som en kriminell handling. Med tanke på att det rör sig om arkeologiska fynd från en flera tusen år gammal förhistorisk kultur måste man ställa sig frågan – stulet från vem? Från den svunna högkulturen eller från staten Peru som i alla tider förslavat och koloniserat sin indianska befolkning? Eller snarare kanske räddat textilierna undan de inhemska museer som låtit tusentals av sina egna bli stulna, sålda illegalt eller bli uppätta av råttor? Detta skall ställas mot hela idén om att ett museum är en institution som är till för att bevara ett kulturarv bestående av materiella objekt, berättelser, erfarenheter, minnen osv. Vidare finns det ingen internationell domstol som kan avgöra frågan och när skall den här typen av “brott” anses vara preskriberat – det är trots allt mer än 75 år sedan utförelsen ägde rum? Dessutom har peruanska myndigheter haft kännedom om textilierna i Göteborg ända sedan de visades upp som nyförvärv.

Detaljerna i övrigt kan vi lämna därefter eftersom det är en annan del av slutsatserna i utredningen som är av intresse i det här sammanhanget. Jag kunde konstatera att utställningen varken ur etnografiskt eller arkeologiskt perspektiv tillförde något nytt. Den var istället ett tydligt ideologiskt ställningstagande, nämligen det nya Världskulturmuseets uppgörelse med sitt förflutna – det gamla etnografiska museet i Göteborg. Denna del av min rapport aktualiserar frågan om vilken roll vi skall tillskriva det förflutna? Ett tillstånd som man måste göra upp med, eller något som man nyanserat skall analysera, vårda och bevara för framtida generationer?

Från det gamla till det nya

Det var den 1 juli 1995 som regeringen gav i uppdrag åt den före krigsarkivarien Leif Gidlöf i Kulturdepartementet att på heltid ägna sig åt museifrågorna inför nästa kulturproposition. Denna presenterades den 18 september 1996 och innehöll tre väsentliga punkter: (1) Att Etnografiska museet i Göteborg skulle få statligt huvudmannaskap från den 1 januari 1999; (2) Att Etnografiska museet i Göteborg administrativt skulle föras samman med Folkens Museum Etnografiska, Östasiatiska museet samt Medelhavsmuseet, samtliga i Stockholm, genom inrättandet av en ny och omstrukturerad museimyndighet; (3) Förslag om att den nyinrättade myndigheten skulle förläggas till Göteborg.

Men på vägen mellan regeringens uppdragsgivning och presentationen av kulturpropositionen gjorde dåvarande kulturminister Marita Ulvskog ett överraskande utspel i teve och radio om planerna på att flytta tre av Stockholms sextio museer till Göteborg. En sådan omlokalisering, menade hon, skulle vara ett led i decentralisering av Stockholms kulturmonopol. Detta var uttalanden som hon senare bekräftade både i kammardebatter och skrivelser från statsrådsberedningen. En synnerligen upprörd debatt i medierna följde och det stod snart klart att de berörda museicheferna inte varit fullt informerade om kulturministerns planer och att övrig museipersonal, inklusive fackliga ombud, var omedvetna om omläggningen. Kritiken var massiv – rent ekonomiskt skulle det vara orimligt att flytta de tre museernas samlingar och dessutom skulle en del av föremålen inte klara av transporten. Att de tre museernas personal skulle ställas inför valet att flytta till Göteborg eller att förlora sina arbeten gjorde att motståndet mot förslaget blev enhetligt och massivt.

Kulturministern slog till reträtt med den proposition (1996/97:3) som sedermera presenterades. Den innehöll förslaget om en administrativ sammanslagning av museerna, inrättandet av en ny myndighet och byggandet av ett museum i Göteborg. Ulvskogs agerande och uttalanden i frågan ledde ändå till kallelse och utfrågning i Konstitutionsutskottet. Den 25 april 1997 försvarade hon sitt agerande. “Det handlade aldrig om några museiflyttningar,

”försökte Ulvskog förgäves förklara för utskottets ledamöter. Att informationen varit bristfällig var inte heller något som hon ville kännas vid. Uttalandet om att “en *begränsad* utställningsyta” skulle bevaras i Stockholm var en missuppfattning – det rörde sig om “en *betydande* utställningsyta”...

Utöver tillrätallägganden och bortförklaringar konstaterade ministern att de tre befintliga museerna i Stockholm då kostade ungefär 50 miljoner kronor om året men att man inte hade någon uppfattning om hur stor kostnaden kom att bli för det nya museet och myndigheten. Det kunde kanske röra sig om 10, 20 eller 30 miljoner kronor per år. Någon totalfinansiering kunde inte redovisas och inte heller hur ekonomiska resurser skulle fördelas mellan museerna. Men under en debatt i kammaren hade Ulvskog klart och tydligt att det inte var frågan om att “flytta litet nålpenngar” till Göteborg utan att man avser bygga upp en helstatligt finansierad institution.

Inför KU karakteriserar Ulvskog vid ett tillfälle det nya museet som ett “samlat etnografiskt centralmuseum”. Hon kräver en förändring av museernas sätt att arbeta för att de skall kunna bli en viktigare del i diskussionen om det mångkulturella samhällets möjligheter och frågor. Gång på gång betonas att museerna måste utgöra en viktig del av samhällsdebatten och på så sätt påverka vår framtid. När kulturpropositionen läggs fram sägs den värna om yttrandefrihet, jämlikhet och mångfald, och hur den har för avsikt att motverka likriktning, förtylligande och centralisering. Vidare anförts att det nya museet skall ha ett mång- och tvärvetenskapligt arbetssätt där man inte bara tittar på en kultur ur t.ex. arkeologisk eller antropologisk synvinkel utan för samman och försöker göra den historiska och kulturella utvecklingen mer begriplig och inte “snuttifierad”.

Den politiska processen såväl som förväntningarna på institutionens roll i samhällslivet visar att Världskulturmuseet tillkomst skiljer sig från övriga statliga museer. Att en kulturinstitution – det må vara en teater, ett bibliotek eller ett museum – förväntas engagera, entusiasmera, upplysa och inte sällan provocera sin publik är givet. Men här är målsättningen, eller man borde kanske säga de högt uppskrivade politiska förväntningarna, att institutionen skall vara ett forum för skapandet av ett mera tolerant samhälle – ett mångkulturellt samhälle där den invandrade delen av befolkningen integreras med bibehållen respekt för dess kulturella särart. I den första informationsfoldern om *Museionprojektet* – alltså museets planerade samarbete med Göteborgs universitet – konstaterades det att “världen av idag kännetecknas av en tilltagande globalisering på olika plan: IT-samhället, EU, finansmarknaden och internationellt företagande, masskultur, migrant- och flyktingströmmar. Möten och sammanflöden av skilda traditioner och uttrycksformer bildar tillsammans en dynamisk mångfald “en världskultur”.

Med planerna på Världskulturmuseet fick vi ett identitetsbejakande projekt som skall integrera genom att visa kulturell mångfald. Det är således en transformation på flera nivåer. Integrationsbegreppet är framåtblickande medan museets roll traditionellt varit tillbakablickande. Tidigare säkrades den nationella identiteten genom historiska referenser, dvs. genom projektion av det typiskt svenska. Nu ställs istället kontaktytorna med omvärlden i fokus. Vi står alltså inför en transformation där det nationella exponerandet av det nationella blir till ett nationellt exponerande av ett internationellt innehåll.

Globaliseringen är sålunda centralt i den kontextuella förståelsen av museet. *Världskulturmuseet* var ett marknadsfört koncept – en politisk markering om att man investerar i något betydelsefullt, att man för en aktiv kulturpolitik och tar initiativ till medvetna samhällsförändringar. Man avser öka den konstnärliga och kulturella mångfalden i Sverige genom att ta initiativ till och samordna kulturyttringar från hela världen. Detta sägs vara ett sätt på vilket vi förmår skapa ett Sverige för alla. Med andra ord skulle “världskultur” i dess olika varianter överbrygga distinktionen mellan “invandrarkultur” och “svensk kultur”.

Lite talade för att Världskulturmuseet i Göteborg någonsin skulle bli ett "centraletnografiskt", långt mindre ett traditionellt etnografiskt museum.

Den då ganska nya eufemismen *Världskultur* är ett vagt begrepp, för att inte säga oklart och svårdefinierat. Det ackompanjerades av andra inte helt självklara uttryck såsom modernitetens gränssytor, interkulturella rum, imaginära fält, en kontra-intuitiv glob, globe-girdling, process-människor, system-människor, post-fordistisk transnationell kapitalism, osv. "World Music" och "World Literature" är däremot begrepp som vi sedan en längre tid tillbaka varit bekanta med. I litteraturens värld handlar det om att en del litterära verk förmår korsa alla geografiska och kulturella gränser. Dessa klassiker behandlar djupa mänskliga teman är av sådan kvalitet att deras budskap inte blir inaktuellt av tidens förlopp. Världslitteraturen är per definition universell. I en lexikal betydelse står världsmusiken för en medveten blandning eller fusion av skilda "etniska" musikelement – t.ex. en indiansk s.k. chant ackompanjerad av rockmusik eller en afrikansk traditionell sång i en dansvänlig discoverion. Denna blandning eller hybridisering står dock i kontrast till musikaffärernas användning av begreppet världsmusik – där möter kunden etnisk folkmusik oklanderligt organiserad i alfabetisk ordning, varje grupp för sig. Mångkulturellt förvisso, men med mycket tydliga gränser i enlighet med apartheidsystemets logik.

Ytterligare varianter är ett s.k. *Forum för världskultur* i Stockholm, *Världsteaterprojekt* och ett *Världsmusiklaboratorium*. På Stockholms Södra Teatern hade man vid den här tiden öppnat ett *Världskulturhus* med en scen för invandrarkonstnärer. Det skulle även vara en arena för debatt om integration och invandrarnas kultur och möjligheter i det svenska samhället. Det är en intressant paradox att det krävs en speciell scen för "invandrarna" och "invandrarfrågorna" samtidigt som det sägs att "identifieringen" och särbehandlingen av invandrare måste upphöra. Dessutom förefaller det som om man skulle kunna identifiera en övergripande, gemensam, "invandrarkultur" ställd mot den svenska.

Ganska nyligen försvarade antropologen Hanna Wittrock i Lund en avhandling om teater och integration i ord och handling. Hon utgår ifrån att teatervärldens förhållande till mångkultur är ambivalent. Å ena sidan anses teater vara en föredömlig konstform när det gäller att representera och arbeta med mångfald. Å andra sidan kritiserar teatern för att reproducera exkluderande normsystem. Den dubbla process som Wittrock skildrar präglas av ett magiskt tänkande där rollspelsbaserade teaterprojekt om flyktingskap skall fungera som en nyckel för att uppnå social integration samtidigt som samhället blir den nyckel som skall låsa upp och öppna portarna till institutionsteatrarna genom att spela prins Hamlet i en hybrid, mångkulturell tappning. Polariseringen i synen på teater är en följd av att hantera en ökad, social komplexitet, menar Wittrock. "Den sociala komplexiteten kan förklaras utifrån olika faktorer, såsom närvaron av parallella normsystem och globala maktförhållanden in transit. Sammantaget uppstår en förnimmelse av diffusa maktrelationer som hämmar förmågan till praktisk handling. Makten uppfattas å ena sidan som undflyende, å andra sidan beskrivs den vara ingjuten i samhällets strukturella bygnadsställning. Handling förskjuts därför till en symbolisk nivå, i detta fall teater" (Wittrock 2011).

Tiderna förändras

Det blev historikern Thommy Svensson som utnämndes till chef för den nya museimyndigheten (Statens museer för världskultur) som skulle realisera politikernas visioner. Enligt Svensson skulle de framtida utställningarna ta fasta på helheten och sammanhangen – mindre av det främmande, mer av vad som förbinder olika kulturer blev

devisen. Tiderna har förändrats! “Nu behöver Sverige världen, det är inte längre som på 60-talet då vi alla var övertygade om att världen behövde Sverige,” sade Svensson i en intervju med dagspressen. Själv lyssnade jag på hans presentationer vid ett flertal tillfällen men kan inte minnas att orden föremål eller etnografi någonsin yttrades, däremot var “mötesplats” ett givet mantra. När planerna på det nya museet konkretiserades fann man också den magiska trollstaven – trappan!

Byter man ut ordet teater mot Världskulturmuseet blir det en utmärkt sammanfattning av ideologin bakom och förutsättningarna för Ulvskogs skapelse. En av Wittrocks informanter – en tjänsteman som brinner för mångfald i kulturlivet – men som blivit frustrerad av retoriken, orden och jargongen som gör henne frustrerad utbrister: “Alltså säg inte mötesplats! Och möjlighet. Alltså dom här M-orden har jag egentligen lite svårt för liksom. Och mångkultur! Jag hatar projektbeskrivningar och när folk säger vi skall skapa mötesplatser. Vi ska skapa mötesplatser! Nej, bull shit! Alltså vi skapar inga mötesplatser. Vi kan skapa förutsättningar för mötesplatser men människor skapar själva en mötesplats utifrån ett behov. [...] Det är ett grundläggande fel i hela tankespåret” (Wittrock 2011:17). Följaktligen är titeln på Hanna Wittrocks avhandling *Säg inte mötesplats!*

De senaste årtiondenas snabba förändringar i Sverige, Europa och världen i övrigt har medfört en serie omvärderingar av demokratins, nationalstatens och de överstatliga organisationernas funktioner, rättigheter och skyldigheter. Två parallella, skenbart paradoxala, tendenser kan urskiljas i det att gränser raseras, länder knyts närmare varandra och människors rörlighet ökar, samtidigt som de lokala identiteterna stärks, blir etniska till sin karaktär och allt mer socialt, politiskt och ekonomiskt laddade. Den politiska målsättningen med Världskulturmuseet tycks vara att försöka skapa en social, intellektuell och ideologisk mötesplats där förståelse, översättning och tolerans av kulturella skillnader kan tjäna som en dynamisk integrationskraft.

Vi kan alltså tolka idén om ett museum för världens kulturer som ytterligare en fas i skapandet av ett tolerant mångkulturellt samhälle där det ges erkännande och visas hänsyn till varje etnisk formering. Men den rakt motsatta tolkningen är faktiskt lika möjlig, nämligen antagandet om att skapandet av Världskulturmuseet visar att Sverige befinner sig på snabb reträtt från den mångkulturella ideologin. Det kan förklara den magiska innebörd som begreppet integration började få före millennieskiftet och som idag formuleras i hotet om “utanförskap”. Att diskutera assimilation är omöjligt eftersom det har fått en ideologisk koppling till etnocentrism, nationalism och till och med rasism. Förslag om ”infogning” försvann i samma stund som rapporterna började visa att vissa etniska grupper hamnat utanför arbetsmarknaden och att detta utanförskap kostar samhället stora summor. Plötsligt var även s.k. bostadssegregation ett allvarligt problem även om man lika gärna skulle kunna tolka en sådan koncentration som nödvändig för att behålla den kulturella särart som det mångkulturella samhället sägs värna om (jämför indianreservaten i USA och Canada). Istället ser vi nya direktiv och nya färgglada informationskataloger från regeringen där integrationstanken blir likställt med *förståelse*, *erkännande* och *respekt*. Integration sägs vara när alla känner ansvar för samhället i dess helhet, när medborgaren uttrycker samhörighet och känner respekt, jämlikhet och solidaritet.

Integrationsdiskursen framställer ibland lösning av problem och upplösning av motsättningar med en övertygelse som har drag av frälsning. Detta trots att diskussionerna präglas av en mängd antaganden samt glidningar i frågan om det är individer eller kulturer som skall integreras. Då är det knappast förvånande att otydliga politiska direktiv resulterade i ett mångkulturellt museum vars innehåll, mål och syfte är lika grumligt. Förespråkandet av integration vilar i grunden på uppfattningen om att icke-konformitet utgör ett hot mot status quo medan kulturpluralism har en idealistisk prägel om ett konfliktfritt samhälle. Tydligt är att också att preferenserna är vitt skilda: integration har prägel av ekonomisk rationalitet

medan kulturpluralism placerar sin föreställning om humanism i första rummet. Demokratins jämlikhetsideal gör att det mångkulturella samhället blir bärare av en paradox – att uppvisa en tolerans för den kulturella mångfalden och samtidigt kräva och motivera en samhällelig lojalitet och värdegemenskap som sträcker sig bortom den egna gruppen, enklaven, religiösa eller etniska tillhörigheten. Demokratien är aldrig gränslöst förhandlingsbar – erkännandet av en demokratisk ordning kräver integration, kanske till och med assimilation i vissa avseenden. Å andra sidan får man inte heller bortse ifrån att vi lever i ett samhälle där mångfalden i fråga om kulturell bakgrund ställer skilda anspråk på demokratien. En integrationsdiskussion måste ta hänsyn till att kultur i detta sammanhang utgör ett ideal för det goda livet.

Tanken var att det nya museet skulle rymma forskarrum, projektrum, kopieringsrum m.m. Enbart bibliotekets utrymme på cirka 450 kvadratmeter skulle vara dimensionerat för en boksamling på omkring 1200 hyllmetrar. Men kostnaderna skenade iväg och delar av den storslagna satsningen realiserades aldrig – från början var det tänkt att magasinerna skulle rymmas inom museibygnaden. För att minska kostnaderna byggde man moderna magasin på annan plats. Dessa har i skrivande stund blivit för dyra och nu planerar man för att flytta tillbaka de magasinerade föremålen till museet. Alltså till en byggnad som aldrig skapade några lämpliga utrymmen för konservering och bevarande...

Museionprojektet har i begränsad omfattning återupplivat en gammal tradition i Göteborg. I början av 1900-talet var samarbetet mellan den dåvarande Högskolan och stadens museer väl utvecklat – merparten av intendenterna delade sin tid mellan arbetsplatserna. De intellektuella impulserna från England, främst Malinowskis funktionalism och Radcliffe-Browns strukturfunktionalism, bidrog emellertid till att antropologin successivt separerades från de etnografiska museerna. Den trenden håller förhoppningsvis på att vända. Att ett museum har till uppgift att samla, bevara och ställa ut utgör inget hinder för att det även fungerar som ett forskningsinstitut och utgör en del av samhällets utbildningssystem. Det är bara en fråga om resurser.

Något före planeringen av Världskulturmuseet expanderade Kungliga Biblioteket i Köpenhamn med den "Svarta Diamanten" – en vacker tillbyggnad som motiverades med att biblioteket inte längre bara vänder sig till de vanliga låntagarna och forskarna. Man måste ta hänsyn till ny grupp av "kulturbrugere" som önskar att *se och uppleva* ett kulturarv. Om museerna säger man numera öppet att de måste bli mera populärt orienterade och kommersialiserade. Till de riktigt djärva planerna hörde att Världskulturmuseet skulle bli en förlängning av nöjesfältet Liseberg, förutsatt att biljettfrågan kunde lösas gemensamt. Man menade att det är ett önskemål att museet får möjlighet till direktkontakt med Lisebergsområdet, dels för att underlätta för publik att röra sig mellan attraktionerna, dels för att museet skall kunna använda sig av grönområdet för utomhusaktiviteter.

Hösten år 2000 upphörde Göteborgs Etnografiska Museum med sin verksamhet för att fyra år senare återuppstå i den nya museiformen. Många av det gamla museets vänner tog nog för givet att man skulle visa något av de världsberömda samlingarna från Sydamerika, kanske plocka fram prosten Berggrens ("Jorsalafararens") samlingar från Orienten, missionären Efraim Anderssons Kongosamling eller urval av det rika materialet från Java eller Söderhavet. När Världskulturmuseet öppnades den 28 december 2004 väntade visserligen en storslagen utställning med föremål och foton från Sydamerika (*Orinoco*) – men det var en inlånad utställning och inte museets egna föremål.

Redan då kom kritiken mot att en del museer börjat representera främmande kulturer som "trivsam annorlundahet" i en form av negativ stereotypifiering genom mångkulturell retorik och monokulturell praktik. Om Disneylands dockvärld har etnologen Orvar Löfgren skrivit: "Dockvärlden domesticerar det exotiska till trivsam annorlundahet, men berättar även om vilka miljöer eller folkslag som låter sig Disneyfieras. Centraleuropa blir till jodlande

Lederhosen, Sydostasien till burmesiska tempeldansöser, Latinamerika till musiker i sombreros, Söderhavet till vajande bastkjolar och palmer (Aloha!), Ryssland till kosacker och USA till glada cowboys och indianer” (Hemer 1994:37). Att på detta sätt reducera kulturella identiteter till harmlös vardagsexotism är en neutraliseringsstrategi. Canadian Museum of Civilization i Hull som öppnat fem år tidigare var ett avskräckande exempel på en dylik Disneyfiering. Det var säkert därför som Världskulturmuseet gick ut med en stark uppdragsformulering: “*Världskulturmuseet vill vara en arena för diskussion och reflektion där många och olika röster kommer till tals, där kontroversiella och konfliktsfyllda ämnen kan tas upp, samt en plats där människor kan känna sig hemma över gränsen.*”

Till det kontroversiella hörde att i utställningen om hiv och aids visa en tavla som skildrade en samlagsscen tillsammans med verser ur *Koranen*. Men när några av besökarna verkligen blev upprörda tog museichefen Jette Sandahl ner tavlan istället för att polisanmäla hoten. Ursäkten var att diskussionen kring verket tar bort fokus från utställningens aids-tema. Konstnären Louzla Darabi fick så småningom hänga upp en annan tavla – men också den plockades bort efter att någon tolkat in budskapet «Allah» bland färgresterna.... Ett annat kontroversiellt och konfliktfyllt ämne var diskussionerna kring Elisabeth Ohlson Wallins planerade utställning “Jerusalem” (2010). Den s.k. “förtroendekrisen” mellan konstnären och museet handlade om att rådgivare med “ett religiöst engagemang” tyckte att bilderna var olämpliga. Intendent och ledning förnekade att det rörde sig om religiösa ledare men sedan det visat sig personerna ifråga var pastorer, rabbiner och muslimska ledare anklagades museet för bluffmakeri på *Newsmill*.

I en artikel i *Axess* konstaterar Ivar Arpi mycket riktigt att museer runtom i västvärlden har drabbats av en självförtroendekris. Om Världskulturmuseet i Göteborg skriver han att man med *En stulen värld* ville skapa en “spännande upplevelse för hela familjen” i ett sammanhang där museet är bärare av två motsatta uppfattningar om vad historia är och vem den tillhör. Arpi fortsätter: “Det är en kamp mellan två synsätt. På den ena sidan står en universalistisk upplysning som ser kulturer och historia som tillhör hela mänskligheten och vill att museer skall verka för detta. På andra sidan står en postkolonial relativism som i Johann Gottfried Herders anda ser varje kultur som en unik ö. Anhängare av den senare uppfattningen anser att återlämningar kan läka den genuina pre-koloniala kulturen som de menar att kolonialismen förstörde” (Arpi 2011).

För Världskulturmuseet förefaller det inte bara handla om en självförtroendekris och behovet av att locka en stor publik. Tidigare anställda vittnar samstämmigt om dåligt ledarskap och konflikter och hur den som inte har rätt åsikt fryses ut. Det verkar som om rekrytering av personal har följt den “mångkulturella modellen” snarare än meritering – dräneringen av vetenskaplig kompetens är uppenbar. När Världskulturmuseet tog upp den viktiga frågan om slavhandeln i en utställning nådde problematisering och information inte ens upp till den nivå som man kan förvänta sig finna på Wikipedia.

Till de “svåra frågorna” hörde uppenbarligen även museets egen historia. Uppgårelsen med “det gamla” började i samma stund som Världskulturmuseet slog upp portarna. Museets samlingar av förhistorisk keramik representerades i en märklig installation som meningslösa krukskärvor medan tidigare intendenters vänskapsband med cunaindianerna i en annan installation förvandlades till kolonialism med stora vita män mot mörka små indianer. Att låta en amerikansk installationskonstnär fritt leka med foton och korrespondens visade allt annat än respekt för museets historia. I en annan del av museet, vid trapporna som leder upp till de högre planen, kan man genom dunkel belysning beskåda ett “dammig” tjänsterum – underförstått professors eller intendentens – med ett gammalt skrivbord och en ännu äldre skrivmaskin. På golvet ligger några inventarietikort utslängda och på bordet står ett par uppstoppade fåglar. Det finns ingen information till besökaren utan denne får dra sina egna slutsatser om gamla museer.

Montern som symboliserar den gamla dammiga museikulturen står fortfarande kvar och har på så sätt blivit den enda permanenta installationen. Den logiska fortsättningen i denna pågående uppgörelse med det förflutna blev *En stulen värld*. Man hade tidigare lånat in en utställning för att visa svenskarna Venezuelas indiankulturer, nu använde man sin mest unika samling för att visa Latinamerika och resten av världen att svenskarna är tjuvar som bedriver illegal handel med antikviteter.

Framtidens utmaningar i backspegeln

Intresset för etnografika är som bekant betydligt äldre än de etnografiska museerna. Redan under medeltiden hade exotiska föremål från Orienten nått de europeiska hoven via Konstantinopel. Kontakten med Fjärran Östern var förstas begränsad men via Silkesvägen fördes porslin och andra högt värderade lyxvaror västerut till Europa för att pryda slott och herresäten. Sedan följde ett rikt men sporadiskt samlande från Afrika och den Nya Världen, främst som troféer och gåvor till kungar, adelsmän och andra potentater hemma i Europa. Kläder, vapen och alla möjliga typer av husgeråd hamnade i samlarnas händer. Mest eftertraktat var förstas sådana som var tillverkade av dyrbara metaller eller dekorerade med ädelstenar. Men intresset var också mycket stort för alla föremål som var tillverkade av material som inte fanns att tillgå i Europa – det exotiska låg lika ofta i tillverkningsmaterialet som i formgivningen. Föremålets funktion, dess kulturella kontext och exakta ursprung var däremot av underordnat intresse i dessa *Kunst und Wunderkammern*. De visades först som kuriositeter, exotiska föremål och rariteter, sedermera som prov på naturhistoria och först därefter som föremål i en kulturell kontext. Denna utveckling av de privata kuriosakabineterna till publika museer gjorde att uppskattningen av föremålen skiftade från ägaren till betraktaren. På något sätt sluter Musée du quai Branly och en del andra museer cirkeln när man åter börjar visa etnografika som konst.

Professionaliseringen av museet bestod i en förändring av både dess form och innehåll. Det viktigaste inslaget var den s.k. ”humaniseringen”, dvs att kabinetternas överfyllda rum övergavs till förmån för temporära utställningar. Med systematiseringen av samlandet följde den viktiga frågan om museets funktion i den moderna civilisationen. Att museet inte enbart skall tjäna forskaren och specialisten utan också fylla en samhällslik funktion återkom hos museigrundare som von Siebold, Thomsen, Richter, Weule, Krause och Thilenius. Men i försöket att göra utställningen till ett värdefullt informationsinstrument följer en oundviklig spänning mellan specialistens och allmänhetens intresse. Till detta skall läggas att även det systematiska insamlandet genererar nya problem. Att göra samlingar och att ställa ut dem är två skilda moment. Förhållandet mellan verkande orsak (insamlandet) och ändamålsorsak (förevisandet) är analogt med överföringen av data från ett fältarbete till en skriven monografi. Objekt tagna ur sin kontext måste kontextualiseras på nytt och ”översättas” – förses med en kulturell mening som blir begriplig för betraktaren – i museets konstgjorda rum. Tingen förvandlas till monument enligt ett ideal som förmår uttrycka allt ifrån funktion till relevans, logik och tidsmässig kontinuitet. Dessutom ställs intendenten inför den klassiska motsättningen mellan etnografi och konst, det vill säga representationen av kultur eller estetik.

Göteborgs etnografiska museum – alltså det nuvarande Världskulturmuseet – grundades under Första världskriget av Erland Nordenskiöld som sedermera fick en personlig professur i “allmän och jämförande etnografi” vid dåvarande Göteborgs högskola.

Nordenskiölds museivision var tidstypisk i så måtto att institutionen och dess verksamhet skulle göra en insats för folkbildningen, samarbeta med skolorna, komma landsbygden till nytta och se till att besökaren fick behållning av sin visit. Han lanserade speciella visningar för skolklasser och med tillgång till elektrisk belysning utökades öppettiderna ett par kvällar i veckan. Genom systematisk insamling och byten med andra museer (inte minst med vännen Kaj Birket-Smith och Nationalmuseet i Köpenhamn) växte föremålsbeståndet snabbt och man var konsekvent med att ställa ut alla nyförvärv – det gällde även den s.k. paracassamlingen som anlände kort efter Nordenskiölds bortgång 1932. Att Göteborgs Etnografiska Museum ifråga om samlingar och dess utställande höll en mycket hög internationell standard vittnar en samstämmig expertis - entusiaster gjorde t.o.m. jämförelser med Museum für Völkerkunde vilket räknades som mönstermuseum. Om museets estetik gav Paul Rivet omdömet "un Musée incomparable" och dennes arrangerande av Musée de l'Homme var tydligt inspirerat av Nordenskiölds verk. Med visioner, envishet och fantasi hade ett obetydligt litet stadsmuseum förvandlats till en institution i Göteborgs kulturliv.

Historiskt har världsutställningarna och de etnografiska museerna anlagt ett utåtriktat panorama medan arkeologiska, konst och tekniska museer förmedlat budskap om den nationella samhörigheten. Museet har blivit något av en oas i en föränderlig värld, en plats där man kan söka sina rötter. Men det är även ett rum där man både kan söka kontrasterna och kontinuiteten mellan det förflutna och nuet. Därmed handlar utställningsproblematiken inte bara om *vad* som visas utan även om *hur* det ställs ut. En utställning kan göras *med, för* eller *om* någon/något. En visning av exempelvis masker från inuiterna kan förmedla många olika budskap, t.ex. traditionella religiösa föreställningar, vidare missionärernas påtvingade omvändelse där dessa religiösa objekt förbjöds, surrealismens hyllning av dessa objekt som mästerverk, eller dagens återvitalisering av språk och kultur. Med en och samma gruppering av föremål kan man således välja att göra en utställning om andlighet eller en annan om överlevnad och kampen för land och rättigheter. I de äldre etnografiska utställningarna ordnades föremålen oftast funktionellt men numera är det snarare budskap och/eller berättelser som man vill föra fram. Utställningar handlar även om *autenticitet*. I de äldre etnografiska museerna var det föremålets "äkthet" som stod i centrum. Vår tids utställningar söker alltmer erfarenhetens autenticitet.

Utställningar på vår tids etnografiska museer har gått i riktning mot installationer medan samlingsbeståndet fått karaktären av en skattkammare då en del av ursprungsfolkens kulturella särart har försvunnit. Där det etnografiska museet för Nordenskiöld och hans kollegor kunde utgöra ett fältarbetets laboratorium skall det nya museet skapa ett mikrokosmos som reflekterar den globala byn. Utåt skall det vara en visionär symbol och innanför väggarna en toleransens högborg. Det skall vara hyllning och minne, värd och mentor, resurs och fristad i en och samma skepnad. Men samtidigt är det symptomatiskt att dagens museer och bibliotek måste orientera sig mot underhållningsbranschen. Man kan inte längre bara visa artefakter och statiska utställningar utan måste ha mera aktiviteter, program och tjänster, ta fasta på nya uppdrag och strategier, samt utnyttja den kunskap som förmedlas via multimedia.

För museerna innebär det att publiken har större förväntningar än vad en rad utställda objekt i sig själva kan erbjuda. Redan på 1970-talet satte Museo Nacional de Antropologia i Mexico City ny standard för etnografiska utställningar med en serie storslagna installationer om de indianska högkulturerna och sedan dess är det vanligt att man satsar på uppbyggnad av vackra artificiella miljöer i vilka föremål kontextualiseras. Goda exempel är t.ex. utställningarna *Eldorado* på Köpenhamns Nationalmuseum och *Staden* som sattes upp på Folkens Museum Etnografiska när Stockholm var s.k. kulturhuvudstad. Stora publikframgångar på senare tid (2010 och 2011) har Östasiatiska haft med *Kinas*

terrakottaarmé och Etnografiska med *Inka-Guldskatter* som båda visades i Bergrummets tunnlar mitt på Skeppsholmen.

Tillbaka till framtiden

Den "kris" som drabbat museerna i allmänhet, och de etnografiska museerna i synnerhet, har till stor del kommit att handla om siffror och statistik. Kvantitet har blivit viktigare än kvalitet i den ständiga hetsen att locka fler och fler besökare. På sina håll har receptet blivit underhållning, större presentbutiker och ett ökat utbud av kaffedrinkar i cafeterian. Arkitektur går före funktionalitet, form före innehåll, design och ljussättning styr disponerandet av utställningsytan och de påkostade installationerna blir statiska och slukar möjligheten att ha temporära och flexibla utställningar. Musée du quai Branly i Paris såväl som Världskulturmuseet i Göteborg har hamnat i den här situationen och med välvilighet skulle man kunna tolka *En stulen värld* som ett desperat rop efter besökare. Men jag menar att den istället speglar de etnografiska museernas verkliga kris – en kris som i första hand inte handlar om antalet besökare eller att locka en yngre publik till museerna.

Under postkolonialismens och postmodernismens banér har museerna attackerats från flera håll samtidigt och det har dessutom skett i en tid av ständiga omorganisationer, ökad byråkratisering och stafettchefer som får fria händer utan att ta ansvar för konsekvenserna av sitt handlande. Utanför murarna finns (ofta självutnämnda) representanter för ursprungsfolk som fångar upp de etnografiska museerna i en politisk agenda som egentligen handlar om helt andra saker än enskilda föremål. Kulturell copyright, repatriering, farliga föremål, censur och självcensur får etik att förvandlas till politik i en museivärld där det är viktigare att ha rätt åsikt än att presentera vetenskapliga argument. Det finns hur många exempel som helst – fotografier från 1800-talet som plötsligt inte längre får visas, utställningar som ger en sympatisk och "korrekt" representation av främmande kulturer där vittnesbörden om krig, tortyr eller något annat ofördelaktigt stannar i magasinen. Senast var det skalpen som inte skulle visas på Nationalmuseet i Köpenhamn. Mullvadarna har sedan länge verkat innanför murarna. För tio år sedan lyssnade jag på en museipedagog som tyckte att museerna skulle sluta med utställningar och istället låta publiken på egen hand roa sig i magasinen. På så sätt kunde de i demokratins namn bilda sin egen tro och uppfattning om föremålen. Ganska nyligen hörde jag en annan museirepresentant som på fullt allvar önskade att museet inte hade några föremål alls – de är ändå bara en belastning.

Museernas verkliga kris består i att fakta och kunskap under en längre tid fått ge vika för en massa ogrundat tyckande maskerat som upplyst insikt och förståelse. De som driver, försvarar och stödjer denna utveckling gör det med ofta under förespeglning av tolerans, respekt och demokrati. Men i själva verket riskerar denna typ av relativism att bli fundamentalistens tjänare på samma sätt som pacifisten kan tjäna sin bödel. För att i framtiden kunna möta sin publik och på ett eller annat sätt representera människor, kulturer och subkulturer med respekt och tolerans måste den vetenskapliga debatten hållas fri och öppen. Museerna, och särskilt de etnografiska museerna, får därför inte ta på sig en nationell skuld för historiska övergrepp och orättvisor. Sin egen historia är inte något som de etnografiska museerna skall göra upp med genom att antingen vinkla den i så negativ dager som möjligt, eller för den delen förtiga det förflutna. Det förflutnas framtid handlar inte om kampen mellan det goda och onda, utan om dokumentation, analys och vetenskapliga argument. Dit når man inte genom att förvandla de etnografiska museerna till mötesplatser, basarer eller scener för musik och dans.

Att hejda den intellektuella utarmningen och sluta ge efter för allehanda påtryckningar kommer inte att bli någon lätt uppgift då den politiska eliten allt oftare använder museerna som ideologiska redskap. Åter tjänar utställningen *En stulen värld* som ett varnande exempel. När Göteborgs starke man, kommunpolitikern Göran Johansson, drog sig tillbaka gick hans efterträdare genast ut i pressen och deklarerade att paracastextilierna skulle återföras till Peru. Att Göteborgs stad såväl som företag och privatpersoner tjuo år tidigare investerat mångmiljonbelopp för att rädda och konservera textilierna hade hon förstås ingen aning om. Man kunde då inte röra textilierna, tvätta dem eller överhuvudtaget hantera dem. "Vi behöver din hjälp och ditt helhjärtade engagemang för att rädda en ovärderlig konstskatt undan förstörelse och för att kunna ge Göteborg och Sverige en storslagen attraktion med internationell lyskraft!," hette det den gången. "Vi inbjuder dig att bli en av våra sponsorer för att kunna bevara och ställa ut denna helt unika konstskatt!" Frivilliga engagerade sig och pengarna strömmade in. Detta var inte något som utställningen *En stulen värld* uppmärksammade. Inte heller den räddningsinsats som hade gjorts redan när textilierna anlände till Göteborg på 1930-talet. Under två års tid pågick konserveringsarbetet oavbrutet. "Ganska mycket är nu uppsytt på lämpliga vävnader och färdiga att monteras på något fast underlag för att sedan kunna sättas inom glas och ram. Detta sätt att behandla dem är nämligen den enda metoden för framtiden kunna bevara dessa mången gång ytterligt sköra vävnader. Några vävnader ha varit av en sådan beskaffenhet att deras preparering fordrat ganska långvarigt och tålmodsprövande arbete Sedan detta arbete är utfört måste det allra mesta sättas inom glas och ram, [för att] vävnaderna ej skola förstöras. Men detta fordrar ytterligare penningmedel, och samlingens anslag räcka ej till, ty allt för både detta och nästa år har gått till att göra nya skåp" (VKM: Kaudern till Karell, 9/6-1936).

Vad den nya kommunalpolitikern säkerligen inte heller kände till – men som hon borde ha informerat sig om – är att UNESCO:s konvention om förbud mot och förhindrande av olovlig import, export och överföring av äganderätt avseende kulturegendom inte omfattar föremål som förts bort före 1970. Vidare att frågor kring kulturarvet har låg prioritet i Peru och att det inte finns tillräckliga resurser vid något av dagens existerande museer. 2007 bekostade Musée du quai Branly en omfattande konservering och restaurering av paracastextilier tillhörande Nationalmuseet i Lima. Dessutom kommer Sverige, Göteborg och Världskulturmuseet att ha ett fortsatt ansvar för textilierna efter ett eventuellt återförande. Om textilierna förstörs eller på något sätt försvinner är det utan tvekan en internationell skandal. Sist, men inte minst, kommer det att kosta svenska skattebetalare astronomiska summor att på ett säkert sätt genomföra repatrieringen. Men visst är det en ridderlig gest – straffa tjuvarna och lämna tillbaka stöldgodset. Silverbibeln nästa!

Post Scriptum – skarpt läge

Kulturförvaltningen i Göteborg har under ledning av Björn Sandmark beslutat att skicka tillbaka textilierna, de är stöldgoods och skall därför omedelbart återbördas fastslår han i olika sammanhang. Sandmark vill inte tro att textilierna kan fara illa av att överlämnas till Peru. I stället vill han göra ett huvudlöst test, genom att skicka iväg fyra textilier, varav en av de mest unika och sköraste i samlingen. När textilierna för sex år sedan vibrationsfritt flyttades från föremålsmagasinet till museet, en sträcka på två kilometer, orsakades fiberbortfall, lossnade fragment och andra skador. Nu skall textilierna förflyttas först med lastbil och sedan flyg, något som den ansvarige konservatorn betraktar som ett högriskprojekt. Kostnaden per överlämnad textil beräknas till cirka 100 000 kronor, vilket sammanlagt blir minst nio

miljoner för alla textilierna. Göteborgs stad skall stå för hela notan och sändningarna kommer att ske utan transportförsäkringen eftersom ”ägaren” Peru har valt att avstå.

När journalisten Maria Backman kritiskt granskade detta beslut i en serie artiklar för Göteborgs-Posten hamnade undertecknad på de anklagades bänk. I en bloggkommentar beklagade Sandmark att hon blivit vilseförd av en ”opublicerad och vetenskapligt undermålig text” full med ”irrelevanta synpunkter” som pekade ut enskilda medarbetare på Världskulturmuseet. Vad han avser är den utredning och diskussion som jag ovan redogjort för. Några dagar senare ryckte Stefan Jonsson, kritiker samt professor i etnicitetsforskning vid Linköpings universitet ut och försvarade beslutet om repatriering. Det är ett exempel som kommer att väcka internationell beundran, kvittrade Jonsson. Samtidigt passade han på att avfärda den felaktiga bild av läget som Backman gett med stöd av en ”okunnig antropolog i Lund”.

Min rapport redovisar den brevväxling kring textilierna som finns bevarad i Etnografiska museets arkiv. Det är besvärande, skriver Jonsson, att det finns en lucka mellan 1933 och 1936, underförstått att någon skulle ha rensat bort obekväma uppgifter. Inte omöjligt, men å andra sidan finns det inget som stöder att någon utförsel av textilier från Peru till Göteborg skulle ha ägt rum under dessa år. I ett annat avseende är Jonsson helt enkelt inte påläst. Han påstår att textiliernas tillvaro på museet i Göteborg skulle ha varit ”en intern hemlighet.” Men peruanska myndigheter har känt till samlingens existens och innehåll ända sedan 1930-talet. De fick den visad på 1970-talet, och igen i samband med utställningen i Gårda och den stora amerikanistkongressen 1994. Jonsson har inte brytt sig om att sätta sig in i saken. För honom handlar det bara om att utifrån ett väl inövat standardformulär moralisera över den västerländska museivärlden.

Jag svarade därför att det skulle vara klädsamt om herrarna Jonsson och Sandmark kunde höja sig över den postkoloniala flumretoriken, och inse att det är en strävan att bevara kulturföremål och inte kulturimperialism som ligger bakom slutsatsen att Paracastextilierna mår bäst av att stanna i Göteborg. Textilierna är en del av ett världsarv, och frågan om vem som har ”rätt” till dem kan inte avgöras genom att peka på platsen där de en gång tillverkades. När allt kommer omkring, så förfärdigade inte Paracasindianerna sina textilier med staten Peru i åtanke, en stat som skapades ett och ett halvt millennium efter Paracaskulturen. Att påstå att ett land har äganderätt till allt som någon gång har producerats inom dess nuvarande gränser förefaller vara ett utslag av nationalistisk fetischism, maskerad till kulturell rättighet. Om man däremot i stället ser till vikten av att bevara textilierna och hålla dem tillgängliga som en källa till kunskap om en sedan länge försvunnen kultur, så bör de få stanna i Göteborg, där de har en bättre chans att bevaras än om de utlämnas till Peru.

Litteratur

Arcadius, K.

–1997. *Museum på svenska: läns museerna och kulturhistorien*. Nordiska museet. Stockholm.

Arpi, I.

–2011. “Ingen kultur är en ö”. *Axess*, Magasin 14 mars 2011.

Clifford, J.

–1997. *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Harvard University Press. Cambridge & London.

Frese, H. H.

–1960. *Anthropology and the Public: The Role of Museums*. E. J. Brill. Leiden.

Göteborgs Universitet

– *Museion*. Informationsfolder. U.å.

Hemer, O. (Red)

–1994. *Kulturen i den globala byn*. Ægis förlag. Lund.

Kal, W. H.

–1981. "Museum and Anthropology?". *Current Issues in Anthropology: The Netherlands*, edited by P. Kloos & H. J. M. Claessen. Anthropological Branch of the Netherlands Sociological and Anthropological Society. Rotterdam.

Lindberg, C.

–1995. *Erland Nordenskiöld: Ett indianlif*. Natur och Kultur. Stockholm.

–1999. "Indianer på museum eller hur vi möter det annorlunda". *Tvärsnitt*, No 4.

MacDonald, G. F. & Alsford, S.

–1989. *A Museum for the Global Village*. Canadian Museum of Civilization. Hull.

Munoz, A.

–2011. *From Curiosa to World Culture: The History of the Latin American Collections at the Museum of World Culture*. Department of Historical Studies. University of Gothenburg. Gothenburg.

Nordenskiöld, E.

–1907. *Naturhistoriska Riksmuseet: Kortfattad handledning för besökande af Riksmuseets Etnografiska Afdelning 1*. Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB. Uppsala.

–1908. "Våra museer och folkbildningsarbetet." *Social Tidskrift*, Åttonde Årgången, Januari.

–1911. "Ett föregångsmuseum." *Populär Naturvetenskaplig Revy*.

–1929. "Några nyförvärv till Göteborgs museums etnografiska avdelning." *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, 30 maj.

–1931. "Intressanta nyförvärv till Göteborgs museums etnografiska avdelning visas från idag." *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*. 8 januari.

Rivet, P.

–1932. "Nils Erland Herbert Nordenskiöld." *Journal de la Société des Americanistes de Paris*, nouvelle série.

Roth, H. I.

–1998. *Den mångkulturella parken: om värdegemenskap i skola och samhälle*. Statens skolverk. Stockholm.

Rubel, P. G. & Kosman, A.

–MS. Representing the Presence of the Past: The Place of Art in Cultural Transmission. Working paper presented at the 104th Annual Meeting of the American Anthropological Association in Washington, Nov. 30 - Dec. 4, 2005.

Statens offentliga utredningar (SOU), Kulturdepartementet

–1998. Statens museer för världskultur: Slutbetänkande av Organisationskommittén för ett världskulturmuseum. *Statens offentliga utredningar*, 1998:125, Kulturdepartementet. Stockholm.

Världskulturmuseet, Göteborg (VKM)

- *En stulen värld*. Utställningskatalog. Textbearbetning: Christian Penalva, innehållsproducent. Världskulturmuseet. Göteborg 2008.
- Generalkataloger.
- Handlingar rörande S. Henry Wassén.
- Handlingar rörande Paracasprojektet.
- Korrespondens 1916-1939.
- Manuskriptsamling B.6022: "Besöken av skolklasser på våra museer."
- Originalkataloger till samlingar inkomna 1931-1936.
- SEI-arkiv.

Wassén, H.

–1932. "Le Musée Ethnographique de Göteborg." *Universidad Nacional, Instituto de etnología, Revista*.

Wittrock, H.

–2011. *Säg inte mötesplats! : teater och integration i ord och handling*. Lunds universitet. Sociologiska institutionen. Lund.